

Transcendentalna metoda i prenosivi kauzalitet

SAŽETAK

Cilj ovoga rukopisa je dovesti Kantovu transcendentalnu metodu u polje pulsirajućeg socijalnog odnosa i povezati transcendenciju subjektivne svijesti s fenomenima socijalne pulsacije. Na taj način i transcendencija i pulsacija dobivaju nove dimenzije: transcendencija dobiva realnost, pulsacija dobiva znanstvenu utemeljenost. Ako se transcendentalna metoda, kao metoda kojom se kategorije subjektivne svijesti prenose na realitet, promatra kao prenosivi kauzalitet, onda ove kategorije dobivaju stvarnost izvan sebe, u predmetima na koje se odnose. Kod Kanta um se uvijek odnosi samo na sebe, ali je to način da se mišljenje znanstveno utemelji, na pojmovima i načelima koji se a priori opravdavaju, mimo iskustva. S prenosivim kauzalitetom to opravdanje se traži na samim predmetima mišljenja ili u socijalnim odnosima na drugom čovjeku. Kant je pokazao i dokazao stvaralačku snagu uma koja se mora uzeti u obzir u svakom znanstvenom zasnivanju humanističkih i socijalnih znanosti. Za konstruktivističku socijalnu teoriju koja se temelji na kategorijama socijalne pulsacije to je veoma značajno.

Ključne riječi: receptivnost, razum, um, transcendentalna metoda, prenosivi kauzalitet, intencionalnost, interiorizacija, refleksija

UVOD

Kant je filozof uma. Um je prirodna obdarenost svakog čovjeka kao pripadnika ljudskog roda. Um je subjektivna sposobnost i moć ljudske duše. Univerzalnost i općenitost uma su osobine ljudskog roda, kao takve one su načela subjektivne upotrebe uma, one ne postoje za sebe, to nisu supstancijalna određenja ljudske duše. Kant to postiže transcendentalnom metodom koja je imanencija uma.

Ona određuje interes (svrhu) uma i sredstva kojim se on ostvaruje. Um je zainteresiran za više forme saznanja i djelovanja od onih koje dobiva iz empirijskog svijeta. Predstave iz empirijskog svijeta nisu dovoljne za saznanje jer su uvjetovane i heterogene. Ako se i izvrši sinteza pojava iskustva,

* ivo.komsic@bih.net.ba

indukcijom, ono opće i nužno (zakonodavno) ravnalo bi se prema predmetima na koje se predstave odnose. Znanstveno saznanje je viša moć spoznaje i postiže se sintezom koja je a priori. Ona se ne ravna prema predmetima koji bi joj davali zakon, nego sam predmet podvrgava sintezi predstava a priori. Moć saznanja je u stanju odvojiti u sebi iskustveno saznanje pomoću empirijskih predstava i saznanje a priori koje je moć uma za sebe, kao moć imanentnog odnosa uma prema sebi. Znanstvena spoznaja je zasnovana na autonomiji uma koja se ostvaruje transcendentalnom metodom. Transcendentalno je apriorno – to je viša (čista) forma saznanja koju um pronalazi u sebi kao sopstveni zakon i pripisuje ga predmetima saznanja.

I upravo u ovim posljednjim spoznajama, koje nadilaze osjetilni svijet, gdje iskustvo ne može dati nikakvo rukovodstvo ni ispravljanje, leže istraživanja našeg uma, koja mi prema njihovoj važnosti držimo mnogo odličnijima, a njihovu krajnju svrhu mnogo uzvišenijom nego sve što um može naučiti na području pojava. (Kant 2021: 44).

Dakle, krajnji interes uma je ono „uzvišeno“ koje se dostiže višom formom saznanja od one čulne – s jedne strane apriorne forme i kategorije teorijskog saznanja, s druge strane načela umne praktičke djelatnosti. Bez ovog utemeljenja nije moguća „uzvišena spoznaja“ koja se odnosi na najviši interes čistog uma, a to je Bog, sloboda i besmrtnost. Problem sve tradicionalne metafizike koja se bavila ovim predmetima bio je u tome, smatra Kant, što im je prilazila dogmatički, bez ispitivanja moći uma za ove zadatke. Ako se krene ovim putem, a um je na to potaknut prirodnom „revnošću“, ne mogu se sagledati granice. Transcendentalnom metodom um je utvrdio svoju autonomnu moć, postavio svoj interes i istovremeno granice svoje upotrebe. Saznanje zasnovano na transcendentalnoj dedukciji formi i pojmova saznanja je moć subjektivnog uma. Subjektivnost čovjeka kao spoznajna moć je transcendentalna, a ne empirijska ili psihološka. Međutim, upotreba subjektivnih moći saznanja je ograničena na moguće iskustvo. Razum ne može prekoračiti granice tog iskustva, on se uvijek odnosi samo na pojave predmeta; razum ne može spoznati stvar po sebi i, ukoliko se odvaži na to, zapliće se u kontradikcije.

Um je dat objektivno tek u subjektivnoj upotrebi kao zakonodavna moć spoznaje i praktičkog djelovanja. Temeljni problem je kako ovoj upotrebi zakonodavne moći uma dati općenitost i nužnost, odnosno objektivnu valjanost.

Um je uvijek samo subjektivan. Kao logika mišljenja i kao načelo praktičkog djelovanja um nema objektivnu formu, nema objektivno postojanje izvan subjekta. Takav um bi bio metafizički, spekulativni um koji lako zapada u zablude empirizma i racionalizma, ili u bezdan skepticizma.

Kant je ovaj problem klasične metafizike prevladao transcendentalnom metodom i time pokušao filozofiju izvesti na put znanosti. Općenitost pojmova

postigao je transcendentalnom dedukcijom, a njihovu nužnost primjenom tih pojmova na iskustvo. Stvarnost se potvrđuje kao zakonita u spoznaji koja primjenjuje apriorne pojmove na svako moguće iskustvo, a u praktičkom vođenju života potvrđuje se općenitost (univerzalnost) načela uma. Tako je Kant doveo do kraja svoj napor da filozofiju, teorijsku i praktičku, izvede na put znanosti – da se njeni pojmovi potvrđuju kao opći i nužni. Time se dvije važne oblasti čovjekovog života osiguravaju i prikazuju u svojoj nužnosti: spoznaja prirode i praktički život, odnosno povijest. Centralno mjesto Kantove filozofije, koja znanstveno utemeljuje ove oblasti, jest, dakle, transcendentalna dedukcija pojmova teorijskog i praktičkog uma i njihova primjena na iskustvo.

Transcendentalna metoda je temelj i ključ za razumijevanje znanstvene filozofije, odnosno metafizike, koja je mišljenje iz pojmova. Na taj način filozofija se utemeljuje a priori u pojmovima koji su nužni i koji svoju općenitost osvjedočuju u primjeni na saznanje i djelovanje čovjeka.

Ako postoji granica u primjeni te metode, onda je to granica do koje dolazi Kantova filozofija. Ispitivanje ovih granica je bitno za suvremeno mišljenje jer se ova filozofija inače nalazi na granici tradicionalne metafizike, bilo da je ona racionalistička ili empirijska, i novovjekovne moderne filozofije dijalektičkog pozitivizma i njenih nastavljača. Ma koliko uspješno dijalektika svijesti, sa svim svojim umno-duhovnim oblicima, prevladavala transcendentalizam svijesti, ona je ipak u konačnom rezultatu završila u univerzalizmu protiv kojeg je bila usmjerena. Dijalektičkim pozitivizmom subjektivnost svijesti se potpuno relativizira unutar univerzalnosti istine; ona postaje samo jedan stupanj (faza), čiji je smisao dat u njenom prevladavanju, „negiranju“. Kant je transcendentalnom metodom ipak spašavao subjektivni um, tj. spašavao subjektivnost čovjeka kao prirodno umnog bića.

Kant čovjeka određuje kao umno biće – čovjek je fact uma. Um određuje pravila spoznavanja razuma i načela praktičkog djelovanja, neovisno o bilo kakvim empirijskim uvjetovanjima. Čovjek je po svom umu slobodno biće, ali moralno slobodno biće, jer um ne postavlja samo moralni zakon djelovanja nego osigurava uvijek subjektivnu slobodu izbora. U dijalektičkom pozitivizmu subjektivna sloboda ima smisla samo ako je prevladana. To što se prevladavanje postavlja kao imanencija njenog pojma ne olakšava problem, naprotiv. Svaki viši oblik slobode je, barem u svijesti, ukidanje prethodnog oblika. U zbilji to izgleda tragično jer je čovjek (njegova sloboda) žrtvovan za više povijesne ciljeve. Kant nastoji čovjeka sačuvati za sebe; ono više, uzvišeno, mora biti subjektivno producirano i prihvaćeno – ono se ne smije zbivati iza leđa.

Na ovoj prijepornoj tački uvodim u analizu Kantovih transcendentalnih pojmova i načela kategorije pulsacijske teorije koja mi omogućuje prevladavanje ovog prijepora transcendentalizma i dijalektičkog pozitivizma.

Te kategorije sam razradio u svojim rukopisima *Teorija socijalne pulsacije* i *Fenomeni socijalne pulsacije* (Komšić 2015; 2023).

Pojmovi koje koristim uglavnom su usmjereni na razumijevanje čovjekove društvene djelatnosti, a u krajnjem ova djelatnost je utemeljena u teorijama morala i javnog prava. Čovjekova društvena djelatnost je dvostruka, djelatnost prema sebi i prema drugim ljudima (ako privremeno izostavimo djelatnost prema prirodi). Ovo je samo prividna dvojnost pogodna za analitiku, radi se o jedinstvenoj djelatnosti – izgrađujući sebe, kao moralno ili nemoralno biće, čovjek izgrađuje drugoga, odnosno svoj društveni život. Zbog toga su kategorije socijalne pulsacije pogodne za razumijevanje ovog prijevora, odnosno one se mogu također bolje razumjeti iz njega.

U mojim spomenutim rukopisima postavio sam tezu da se svako društveno stanje (kako ono prirodno tako i ono građansko – o kojima govori i Kant) može opisati fenomenima socijalne pulsacije, onako kako ih navodim, od intencije do inovacije. Ove fenomene sam bliže objasnio u rukopisu *Fenomeni socijalne pulsacije*.

S ovim fenomenima, koji se uvijek moraju uzeti jedinstveno, prevladava se metafizički karakter i transcendentalne dedukcije i dijalektičkog pozitivizma koji mora predvidjeti metafizičku kategoriju supstancije koja je subjekt za sebe.

U svojim rukopisima također polazim od subjektivnosti tako što svakog socijalnog aktera promatram kao subjekta koji djeluje. Socijalni akteri su ne samo pojedinci nego i društvene organizacije različitog tipa, sve do države ili neke međunarodne organizacije država. Svaki socijalni subjekt je intencionalno biće jer je intencija prirodni stav čovjeka prema svijetu. Subjektivnost i subjektivni um su ključna određenja čovjeka. To je direktno naslanjanje na Kanta, koji je do tančina ispitao mogućnosti čovjeka kao subjekta, kao umnog bića. Također, intencionalnost nije samo držanje nego djelatnost – ona intendira ono i onoga na koga se odnosi, ona ga ustvari omogućuje, ali i prihvaća u subjektivitet. Tako ono (intendirano) postaje supstancijalno djelatno u subjektu. Time se direktno dolazi do imanencije subjektivne svijesti karakteristične za dijalektički pozitivizam, s tom razlikom što ova supstancija koja djeluje nosi u sebi pomirenu razliku. Kod Kanta subjektivna svijest se uvijek odnosi na sebe i izgrađuje samu sebe.

Ali svijest je uvijek djelatna, nije samo receptivna, nije samo primalac empirijskih dojmova; ona mijenja ono na što se odnosi, ima realan učinak. Čak i ono spoznato nije onakvo kako se pojavljuje – ono je dovedeno u subjektivno polje smisla i time promijenjeno u svojoj realnosti. Kod Kanta je to samoodnos, svijest se mijenja u sebi. Međutim, svijest mijenja ono pojavno, mijenja mu smisao, ali mijenja i sebe jer se postavlja izvan sebe – realno. Subjektivnost

je djelatnost. Kant je zaslužan što je pokazao i potpuno objasnio kapacitete subjektivnosti, što je sačuvao subjektivnost. Problem je što nije razvio njenu djelatnu stranu u realnosti. Čovjek realizira svoju subjektivnu svijest ne samo u saznanju, u znanosti nego i realno u praktičkoj djelatnosti. Svijest je suštinska snaga čovjeka kao i ostale prirodne inklinacije koje se u djelatnosti opredmećuju – djelatnost je suštinsko određenje čovjeka.

U okvirima kategorija pulsacije prevladavanje subjektivnosti subjekta, u oba smisla, izgleda drugačije. Ne radi se, dakle, ni o samoprisili subjekta u njegovoj praktičkoj djelatnosti, niti o prevladavanju subjekta objektivno izdiferenciranim i postojećim „duhom“. Subjektivnost čovjeka se ostvaruje u fenomenima pulsacije koji su svaki za sebe samo relativni, ali u cjelini su konstantni i određujući – ne postoji apsolutizacija ni subjektivne ni objektivne sfere čovjekove duhovnosti.

Intencionalnost, bilo da se shvati kao subjektivni um ili prirodna nagnuća, bilo kao imanencija pojma slobode, ne gubi svoju subjektivnost u ostvarenju, nego je čuva. Međutim, ona nije metafizička kategorija ni u jednom smislu, ona se ostvaruje preko onoga na što je usmjerena, preko intendiranoga. Zbog toga njen odnos nije metafizički jednostran, ona uključuje odnos u kojem je njena realizacija neizvjesna. To je realan, objektivni odnos, a ne samo odnos prema sebi. Odnos prema sebi, izgradnja subjektivnosti uma, dolazi tek nakon reakcije drugoga na intencije, u refleksiji. Daljnji proces je institucionalizacija intencija, dakle realno osiguranje subjektivnosti – imanencije subjektivnog uma. Tek djelatnošću, preko institucija, objektivno su postavljene sve ljudske intencije, i one prirodne i spekulativne. Čovjek je biće koje gradi institucije kao što gradi alate u odnosu prema prirodi. Priroda se ne može obrađivati bez alata, čovjek se ne može izgrađivati bez institucija, njegov subjektivitet bez njih propada ili u tautologiji (samoodnosu) ili u apstrakciji Ja (koji proizvodi sve iz sebe). Naravno, institucije su samo one koje se mogu izgraditi u komunikaciji i koje ljudi nakon uspostavljanja održavaju kao svoja umna ostvarenja, inače su samo fikcije. Veliki i uvaženi mislioci će ostati kod komunikacije kao ključa za prevladavanje metafizike subjektivnosti uma, ili kod restrukturacije institucija kao usavršavanja objektiviranog uma. Međutim, ni jedno ni drugo nije moguće bez interiorizacije institucija i vrijednosti na kojima počivaju. Interiorizacija je fenomen socijalne pulsacije vezan za ostale fenomene i bez nje nije moguće očuvati i usavršavati institucije – one trebaju biti sadržaj subjektivne svijesti. Interiorizacijom se izbjegava i prevladava prisila, bilo da se radi o vanjskoj ili unutarnjoj. Interiorizacija je supstancijalizacija institucija kao ljudskih vrijednosti, preuzimanje načela na kojima počivaju u maksime djelovanja, u subjektivnu slobodu.

U pulsacijskim odnosima, od subjektivnosti k objektivnosti i realnosti, i obratno, važan pojam je prenosivi kauzalitet. Pulsacija je zapravo stalno prenošenje kauzaliteta s čovjekove subjektivnosti na objektivnost, na druge aktere i institucije, i obratno, s jednog aktera na drugog. U kontekstu ovih kategorija, Kantova transcendentalna metoda dobiva jasnije i produktivno značenje, ali pokazuje i granice svoje primjene

Prirodne inklinacije ili intencije tek u pulsacijskom odnosu dobivaju smisao, i to refleksijom reakcije intendiranoga. Refleksija određuje prihvatljivost intencija, odnosno njihovu općenitost – ona ih uzdiže do pojmovnog saznanja. Tek u tom obliku one mogu dobiti univerzalnu formu. Kantova transcendentalna dedukcija pokazuje kako se osjetilnost uzdiže do pojmovnog saznanja i tek iz njega daje joj se smisao. Refleksijom reakcija intendiranoga intencije dobivaju univerzalni oblik, mogu se u komunikaciji institucionalizirati. Njihova institucionalizacija dobiva formu nužnosti jer iznuđuje odnose među ljudima, preuzima na sebe kauzalitet.

Što je produktivno u transcendentalnoj metodi i gdje je njena granica?

Refleksija kao fenomen pulsacijskog odnosa ima formu transcendentalne dedukcije pojmova koja omogućuje spoznaju onoga na što se subjektivna svijest odnosi i u skladu s tom spoznajom omogućuje subjektivnu djelatnost. I ovo saznanje i djelovanje trebaju imati formu općeg i nužnog jer su samo tako znanstveno utemeljeni, inače su samo proizvoljnosti. To je Kantov put ka znanosti u mišljenju i djelovanju.

I POGLAVLJE

Dabise um doveo u polje znanosti, tj. nužnosti, neophodna je transcendentalna dedukcija kao metoda koja to osigurava. Transcendentalna dedukcija je znanstvena metoda uma bez čije primjene nije moguće ni znanstveno saznanje ni djelovanje. Tom metodom se subjektivnost uma ostvaruje objektivno u spoznaji (razumom) i u praktičkom djelovanju primjenom načela uma. Time se prevladava osnovni problem: kako pojmove razuma i načela uma dovesti u realnost, kako im osigurati stvarno postojanje izvan subjekta, kako osigurati da stvarnost bude razumna i umna?

Transcendentalna metoda spaja kategorije saznanja s mogućim iskustvom, tj. tek u tom iskustvu one dobivaju objektivnu formu. Izvan tog iskustva one su prazne, kao što je iskustvo bez njih heterogeno i bez smisla. Spoj kategorija razuma s mogućim iskustvom daje kategorijama objektivnost, iskustvo s kategorijama postaje smisljeno, predmeti mišljenja dobivaju svrhovitost. Ovim spajanjem iskustvo se proširuje preko postojećih empirijski uočljivih veza i odnosa, a spoznaja dobiva širi realni sadržaj izvan analitike pojmova. Također, um određuje načela djelovanja koja su subjektivna, ali zakonodavna

za praktičku djelatnost. Tako praktičko iskustvo dobiva svrhu, ostaje u granicama zakona; međutim, zakon nije konstitutivan (kauzalan) za djelovanje jer se može i odstupiti od načela, ali obavezuje na poštivanje – on je dužnost. Transcendentalna metoda omogućuje prevladavanje heterogenosti saznanja i samovolje u djelovanju, omogućuje da saznanje i djelovanje vodi znanost. Tek sa znanošću čovjek izlazi iz malodobnosti, ulazi u fazu prosvijećenosti i preuzima odgovornost za svoje znanje i djelovanje.

Subjektivnost teorijskog uma se prevladava u objektivnosti prirodnih znanosti koje na sebe preuzimaju kauzalitet pri znanstvenoj upotrebi uma. Dostignuća prirodnih znanosti su objektivne forme subjektivnog uma koje postoje za sebe i koje određuju svaku buduću spoznaju. Prirodne znanosti su institucije, one su postojane, one se baštine. Nauka postaje dio povijesti nauke i dio znanstvene kulture koja se nasljeđuje. Ona usmjerava sve buduće znanstvene napore i ne zaključuje se nikada jer je moguće iskustvo na koje se odnosi nezaključeno – to je cjelokupna priroda. Prirodne znanosti su napredovale primjenjivanjem transcendentalne metode u saznanju, posebno matematika, fizika i astronomija. U ovim znanostima, transcendentalnom dedukcijom pojmovi su dobili općenitost i nužnost. Međutim, postavlja se pitanje gdje je granica ove metode. Kant je granicu povukao u upotrebi razuma – razum ne smije preći granice osjetilnog iskustva. S druge strane, um postavlja granicu slobodnom djelovanju kategoričkim imperativom i tako ograničava slobodu.

Najviši oblik objektivizacije subjektivnog spoznajnog uma je umjetna inteligencija u kojoj je čovjek svoju inteligenciju do te mjere opredmetio da se odvojila od njega. Ona preuzima na sebe kauzalitet i postaje djelatna – postaje moguće da samu sebe razvija i reproducira. Taj proces nema kraja i postoji mogućnost da potpuno ovlada čovjekom, ne samo njegovim kognitivnim sposobnostima nego i ostalim čovjekovim potencijalima – osjećajima, misaonim procesima, moralnim principima itd. Izvjesno da je Kant znao za opasnost neograničene upotrebe razuma. Granice razuma su moguće iskustvo. Kant je isključio mogućnost da razum bude sam sebi predmet i sudija – on je uvijek i samo predmet uma. Um je postavljen kao viša instanca spoznaje kojom se razum ograničava. Um mora držati na uzici razum, inače on zapada u empiristički bezdan, neograničeni racionalistički subjektivizam, metafizička protivurječja i skepticizam. Razum je Kant ograničio načelima uma koja ga drže u granicama svrhovitosti prirode i sistema prirodnog uma. Razum, dakle, nema kapacitet i sposobnost spoznaje tih principa, ne može ih problematizirati niti donositi sudove o njima. Ako bi se usudio preko tih granica, cijeli sistem uma bi se izokrenuo, razum bi podredio um i ograničio ga svojim moćima, sveo na uzročno-posljedični odnos. Razum ne može preuzeti ulogu tvorca moralnog

zakona i vođenja praktičnog života jer je on uvijek pod načelom svršnosti, tj. funkcionalnosti sistema prirode. Poredak razuma je utvrđen hijerarhijom razreda i redova, rodova i vrsta, principom podređenosti. Uvođenje tih principa u vođenje moralnog života srušilo bi moralni um, njegovu imperativnost i kategoričnost. Razum može postaviti za maksimu svoga djelovanja i princip: „cilj opravdava sredstva“. Kantu je jasno da se to može desiti, da slobodna volja može kao svoj princip djelovanja preuzeti principe razuma. Zbog toga on uvodi tako mnogo ograda i kontrolnih mehanizama. Zbog toga on govori o odgovornosti upotrebe uma s gledišta budućnosti, ne dakle iz perspektive trenutka, nego povijesnog vremena. Um ne može biti nezainteresiran za to, on stalno mora biti kriterij preispitivanja upotrebe slobode. Ako ta upotreba krene krivim putem, što se u povijesti često zbiva, za to nije odgovoran um niti u umu postoji princip iz kojega to proizlazi na nužan način. Kant je tu mogućnost isključio. Njegova ideja prosvjetiteljstva ne sadrži u sebi protivurječnost, ne sadrži u sebi samorazarajući princip.¹

Povijesna zla se zbivaju upravo zbog toga što se napušta Kantov princip uma, što se napuštaju načela umnog vođenja života.

S praktičkim umom koji je dat u načelima i u djelatnostima čovjeka koje se usmjeravaju tim načelima, stvar stoji drugačije nego s teorijskim umom. Nositelj moralnog zakona kao načela je pojedinac kao osoba. Načelo kojeg se pridržava nestaje s gubitkom osobnosti ili osobe. Moralni zakon i djelatnost usklađena s njim ne može se nasljeđivati kao zasebna povijesna forma – on je

¹ M. Horkheimer i Th. Adorno u svom djelu *Dijalektika prosvjetiteljstva* (Horkheimer i Adorno 1989) tvrde da u Kantovom pojmu prosvjetiteljstva postoji samorazarajući princip uma. Kod Kanta, međutim, um ne može doći u sukob sa sobom, nije zasnovan na principu svrhovitosti i funkcionalnosti – to su principi razuma kojima se ovaj rukovodi u znanstvenoj spoznaji. Razum ne može odrediti načela praktičke djelatnosti jer samo um može zamisliti i ono neuvjetovano. Ako bi se razum upustio u to, on bi završio u totalitarizmu neuvjetovanog koje sve uvjetuje, koji sve postojeće stavlja u svoju funkciju, koji je preuzeo apsolutni kauzalitet. Praktički um ne propisuje nikakvu kauzalnu vezu nego načela, on nije konstitutivan. Načela usmjeravaju slobodnu djelatnost čovjeka da bi uvijek bila u skladu s njim, njegovim zakonom. Ali, ako se sloboda prepusti razumu, njegovoj svrhovitosti i koristi, ona odstupa od načela uma – sloboda može izabrati načela koja su u suprotnosti s moralnim zakonom. Kant slobodu nije ograničio. Praktički um koji postavlja moralni zakon ne primorava slobodu na njegovo poštivanje – to je samo načelno. Slobodan izbor može biti pogrešan, ali to nije Kantov izbor. Nije moguća transcendentalna upotreba kategorija razuma, one se uvijek vežu za moguće iskustvo i na njemu se očituju. Razum se ne može iskušavati na sebi jer bi prekoračio granice svoje moći. Njegove kategorije su samo organon saznanja. Kant je zbog toga umu dao višu moć nadzora – on drži razum pod kontrolom i ne dozvoljava mu uspinjanje do krajnjeg uzroka prirode, niti do najvišeg načela djelovanja. Um razumu ne dozvoljava takav autoritet jer bi on kao načela djelovanja postavio svrhovitost i funkcionalnost, a ne načela koja vode dobrom životu. To što su moderna nauka, filozofija, kultura, ekonomija, religija, krenule tim putem, nije Kantova ni opcija ni krivica. Kantov um nema u sebi samorazarajući princip.

vezan za univerzalnost uma koju svaki čovjek pojedinačno mora naći u sebi. Moralni život je subjektivna odluka svakog čovjeka pojedinačno. Svojom normativnom etikom koja je zasnovana na moralnom zakonu i univerzalnosti subjektivnog uma koji se pridržava imperativnosti tog zakona, Kant nas je doveo do pitanja: kako osigurati kontinuitet moralnosti praktičkog života koji je zasnovan na subjektivnosti uma?

Moralni um se ne može objektivirati kao što može spoznajni jer je on vezan samo za subjektivno određenje čovjeka. Zbog toga Kant subjektivni um uzdiže do univerzalnosti – samo tako može biti opći; to je subjektivna „revolucija“.

Ali univerzalnost moralnog uma samo je forma moralnog subjekta, ona ne može postojati za sebe – subjektivitet se ispoljava univerzalno samo kada je autentično subjektivan, dobiva univerzalnu formu samim tim što u sebi nosi moralnu svijest. Univerzalnost uma ne može dobiti objektivno postojeći (povijesni) oblik za sebe, ne može na sebe preuzeti kauzalitet djelatnosti, ne može biti totalitarna. Znanstvena svijest se taloži u znanosti i djeluje za sebe, moralna svijest uvijek ostaje subjektivna i njena objektivizacija ne postoji kao realnost za sebe koja bi određivala djelatnost ljudi na nužan način – kauzalitet je uvijek na strani subjektivne moralne svijesti – na strani slobodne odluke.

Postoji mogućnost njenog usavršavanja ali taj proces se odvija na njoj – ona se može usavršavati vaspitanjem, moralni imperativ se može propitivati s pozicije očekivanja (budućnosti), čudorednost se može propitivati s pozicije moralnog subjekta koji djeluje u javnosti. Kantovo moralno društvo nije društveni oblik s moralnom strukturom, nego samo načelo subjektivnog uma; ono ne postoji za sebe, kauzalitet nije na njemu, nego na osobi kao subjektu.

Javni zakon je također načelo kojeg se svaki građanin mora pridržavati. Međutim, subjektivna sloboda izbora odlučuje o tome hoćemo li se pridržavati zakona ili ne, bez obzira na to što on objektivno postoji. Kauzalitet nije na njemu, nego na slobodi pojedinca koji bira. Zbog toga pojedinac može izabrati između moralnog i javnog zakona ili nemorala i bezakonja. U slobodi pojedinac može izabrati zlo i bezakonje, kauzalitet je na njemu. Kant je jasno postavio razliku između slobode uma koja postavlja moralni zakon i slobode koja bira (u osnovi ovog razlikovanja je razlika bića i trebanja). U određenim povijesnim okolnostima pojedinci mogu preuzeti na sebe transcendentalnu moć koja konstituira povijest. Pojedinac može institucionalizirati svoje transcendentalne uvide koji se ne odnose na postojeće iskustvo nego formiraju iskustvo. On može institucionalizirati zlo ako njegova sloboda izbora ne prati moralni zakon, ukoliko nije identična sa slobodom drugih ljudi.

Zlo postoji kao prirodno nagnuće čovjeka, ali ono nije kod Kanta princip za sebe. Zlo ne može biti princip djelatnosti koji subjektivna volja uzima kao svoju maksimu na nužan način. Mogućnost zla kao prirodnog nagnuća čovjeka

je samo protuutega koja omogućuje jasno razgraničenje od načelnog dobra. Zlo je samo kontrapunkt koji omogućuje razlikovanje. Kant ga postavlja radikalno i rigorozno jer je ovo razgraničenje samo tako moguće – kao rigorozno. Zbog toga je ono prirodno nagnuće – „čovjek je zao po prirodi“. To je pozitivno određenje s negativnim značenjem koje se u slobodnom izboru može zamijeniti – negativno određenje s pozitivnim značenjem. Međutim, to nije Kantov zaključak – čovjek je po prirodi određen za dobro, to je cilj Kantovog istraživanja zla. Zlo nastaje napuštanjem ili izvrtanjem umnog principa koji je temeljan za čovjeka i koji zapovijeda moralno vođenje života. Da bi se to razumjelo, mora se postaviti radikalna distanca.

Zlo ne može biti univerzalna forma djelovanja, ono ne može biti određujući razlog volje kod svih ljudi, ono je uvijek partikularno, a to znači da nije opći interes uma. Na zlu ne može opstati svijet.

Jedini način da se osigura kontinuitet moralnosti jeste dati načelima uma objektivnu formu koja prevladava subjektivnost načela, koja se može objektivirati u čudorednom životu. Načela subjektivnog uma moraju se objektivirati tako da ta objektivna forma, a to je praktički život čovjeka, može opstati u vremenu i može se baštiniti. On mora na sebe preuzeti kauzalitet prema osobama, mora biti djelatan prema njima, a ne samo rezultat djelatnosti.

Kod Kanta, međutim, subjektivnost uma je postavljena transcendentalno, tj. a priori, i samo se transcendentalnom metodom ostvaruje na mogućem iskustvu. Um ne može po sebi prevladati ovo ograničenje.

U oba slučaja, i teorijskom i praktičkom, da bi se prevladala ograničenja transcendentalne upotrebe uma, potrebna je nova metoda. Ta nova metoda je metoda prenosivog kauzaliteta.

U čemu se ta metoda sastoji? Kako subjektivnost uma, primjenom ove metode, dobiva objektivno-nužnu formu?

Metodom prenosivog kauzaliteta, subjektivna svijest, dana u prirodnim inklinacijama ili nastrojenostima, odnosno u subjektivnim intencijama, tek se utemeljuje u objektivnosti kao realnosti za sebe. Zasebnost ove realnosti je vidljiva tek ako je uzmemo kao preneseni kauzalitet subjektivne svijesti koja tu zasebnost interiorizira, vraća sebi. Niti bi pravila razuma, niti bi načela uma što vrijedila ako se ne bi primjenjivala u spoznaji i u vođenju praktičkog života – ona kao realnosti preuzimaju kauzalitet na sebe. Odnos subjektivnog uma i njegove objektivne forme dobiva novu dimenziju: tautologija subjektivnosti uma se prevladava objektivno u praktičkom životu, totalitarizam objektivnog uma se prevladava subjektivnim htijenjem – interiorizacijom.

Ovaj proces ostaje skriven ako se promatra samo kao metoda primjene transcendentalne produkcije svijesti. Ako se promatra metodom prenosivog kauzaliteta, postaje vidljiva objektivizacija subjektivne svijesti. Svijest,

zapravo, pulsira između svoje subjektivnosti i objektivnosti, između svoje inteligibilnosti i realnosti, i u toj pulsaciji neprestano prenosi kauzalitet sa sebe i vraća ga sebi. U ovoj pulsaciji ona se ne gubi, nego održava. U transcendentalnoj produkciji subjektivna svijest uvijek ostaje kod sebe, ona svoj sadržaj zadržava u sebi i transponira ga iz sebe, bilo kao pravila, bilo kao načela, ali uvijek je kauzalitet na njoj, ona se ne može odvojiti od sebe; pojmovi i načela su samo forme subjektivne svijesti kojima se te naknadno dodjeljuje sadržaj. To je i bila tačka na kojoj je Kantu prigovoreno za formalizam.

Osnovni problem transcendentalne metode je njen negativni princip kojega se Kant pridržava. Objektivizacija kategorija razuma i načela uma pretpostavlja negativan odnos prema onome na što se odnose. Iako to kod Kanta nije apsolutna negacija, nego samo metoda, ona ipak ostaje temeljni princip transcendentalne metode kojoj izmiče nužno utemeljenje kategorija i načela subjektivnog uma. Od danog iskustva se apstrahira da bi se došlo do mogućnosti znanstvenog iskustva koje se opet potvrđuje na tom istom iskustvu. Između negativnog i pozitivnog odnosa prema iskustvu posreduje transcendentalna dedukcija pojmova.

Dakle najveća i jedina korist svake filozofije čistoga uma zacijelo je samo negativna, jer ne služi kao organon za proširivanje, nego kao disciplina za određivanje granica, a umjesto da otkriva istine, ima ona samo tu tihu zaslugu da sprečava zablude. (Kant 2021: 461)

Transcendentalna dedukcija je metoda distanciranja prema stvari po sebi da bi se uopće otvorio put znanstvenoj filozofiji. To nije apsolutna negacija, nego samo distanca (protuutega), stvar po sebi postoji pored, ali se ne uzima u iskustvo – u iskustvu su samo njeni fenomeni. Stvar po sebi postoji samo u svojoj pojavi za nas i spoznaje se preko toga; pojava bi mogla biti obmana ukoliko je spoznajna moć razuma ne bi shematizirala u pojam. Tek u razumu (kategorijama) pojava dobiva smisao i taj smisao se odnosi na stvar po sebi, dobiva realnost. Sva spoznaja je postupanje s fenomenima. Stvar po sebi nema kauzalnu snagu ili funkciju spram spoznajnih moći. Ali njeni fenomeni koji se pojavljuju za spoznajnu svijest ne postoje bez nje. Ona se pretpostavlja pasivno, kao protuutega – nešto se mora pojaviti.

Kant sve određuje iz ove negacije. Negativni princip je osnovni princip za svako pozitivno određenje, bilo da se radi o kategorijama razuma ili načelima uma. Njihova objektivnost i nužnost dobivaju se tek transcendentalnom metodom, tj. primjenom na iskustvo. Isti princip se primjenjuje i na zakone spoznaje i na moralni zakon koji pokreće na djelovanje. Transcendentalna metoda ima dvije razine: prva razina je „negacija“ – metoda distanca, druga je transcendentalna dedukcija – pozitivno postavljanje organona mišljenja kojim se „negirano“ može ponovno prisvojiti.

Tako je i moralno zlo samo u toj negativnoj funkciji. Preko njega Kant jedino može odrediti moralno dobro i njegov značaj. I ovdje je osnovna metoda dedukcija iz negativnog: preko moralnog zla jedino se može odrediti moralno dobro. Ova razlika je neophodna i temelj je dedukcije pojma dobra. Isti princip se primjenjuje i na određenje slobode: ona se može odrediti samo metodom negacije, iz razlike prema slobodi drugih ljudi. Kao što moralni zakon i slobodu Kant određuje iz razlike spram prirodnih nagnuća – negativno, tako isto određuje građansko pravno stanje na razlici spram prirodnog stanja – uvijek se radi o negativnoj dedukciji pojma.

Uvjet ove transcendentalne metode je univerzalnost subjektivnih transcendentálnih pojmova; bez ove univerzalnosti njihova primjena na iskustvo ne bi vrijedila. Univerzalnost je forma subjektivnih moći uma i ne obuhvaća materiju saznanja i htijenja. Ona je ontološka kategorija čovjeka, nije antropološka. Moralni zakon koji um postavlja je univerzalan i treba da važi za sve ljude. Iz ovoga principa može se deducirati drugi važan princip uma – povijesnost; osobina ljudskog roda je da se ostvaruje kroz povijest.

Povijest uma je ustvari institucionalizacija uma koja je vidljiva u ćudorednosti. Da bi to pokazao, Kant ostavlja slobodi svakog čovjeka mogućnost odluke i izbora između zakona uma (moralnog dobra) i moralnog zla. Sloboda kao factum uma, kao moralni zakon, nije identična slobodi izbora. Sloboda izbora je pod pritiskom prirodnih inklinacija i o njoj se odlučuje tek naknadno. Čovjekova umnost opstaje pozitivno samo kao umnost ljudskog roda – čovjek može opstati samo kao rod. Povijest roda je povijest uma – ćudorednost čine umni zakoni i moralitet. Na ovom saznanju Kant je zasnovao svoju nadu u moć uma i njegovu povijesnu upotrebu. Također ovo je točka na kojoj je moguće prevladati Kantov formalizam i subjektivizam: povijest ljudskog roda se može razumjeti i kao supstancija po sebi (uvjetovano koje postaje neuvjetovano koje uvjetuje), što je Kant uporno negirao.

Um (zakoni ćudoređa) zapovijeda kako se treba raditi, a ne kako se radi („sve ako se još i ne bi našao primjer za to“ (Kant 1967: 18). Autoritet propisa uma kao zapovijedi samo se služi iskustvima uma, a ne osniva se na njima, um se njima koristi kao „savjetima“ i kao protivutegom, kao oprekom na kojoj praktički um tek osigurava prevagu. Praktički um koji nema za predmet prirodu (iskustvena svjedočanstva), da bi osigurao ovu prevagu, mora pretpostaviti ono čime ih nadvladava, a to su pojmovi ćudoređa a priori – spoznaja iz pojmova. Oni se izvode dedukcijom koja je zasnovana na negativnom odnosu prema empirijskom svjedočanstvu. Bez ovog svjedočanstva ne može se izvršiti dedukcija koja mora biti transcendentalna jer se njeni pojmovi moraju na nešto odnositi.

Iskustvo se pretpostavlja prvo negativno, zatim primjenom transcendentalne metode preokreće u pozitivno-objektivno postojanje pojmova koji su inače uvijek subjektivni.

S pojmom interiorizacije i prenosivog kauzaliteta stvar stoji drugačije. Subjektivni um prenosi svoje inklinacije (intencije) na Drugog i na taj način se objektivira – u spoznaji na zakone prirode, u zajednici s drugim ljudima na vanjsko pravo. Ovo „vanjsko“ sada preuzima na sebe uređenje odnosa, primjenjujući se podjednako na sve ljude – „vanjsko“ je pozitivno postavljen subjektivni um. Ali sada se ne radi o formalnom odnosu prema realno-objektivnom, o dužnosti iz formalnih razloga, nego se to vanjsko prihvaća kao norma djelovanja sa svim svojim sadržajem; radi se o interiorizaciji, o subjektivnom prihvaćanju vanjskog kao maksime djelovanja (slobodno), a ne o prisili vanjskog zakona. Ako je vanjski zakon forma odnosa među ljudima, onda je on uvijek prisila. U tom slučaju zakonodavna vlast ima legalno i legitimno pravo primjenjivati silu.

Međutim, ako ovaj odnos nije samo zakonska forma nego sadrži i materiju zakona koja se prihvaća u interiorizaciji (slobodno), onda to nije prisila. Ako se odbija ili ne prihvaća materija zakona u interiorizaciji, onda se ima pravo odbiti i forma vanjskog zakona – njegova prisila. Kod Kanta je poštivanje vanjskih zakona također moralna dužnost. I moralni i javni zakoni su bezuvjetni jer su transcendentalno određeni. Oni su imperativni (zapovijedi ili zabrane) i kategorički (bezuovjetni) jer je čovjekovo htijenje osjetilno inficirano i nije samo od sebe primjereno čistoj volji (određenoj umom). Stvarnost slobode kao praktičke djelatnosti čovjeka nastaje iz moralne djelatnosti, što znači da je cjelokupni čudoredni život kauzalno određen umom, odnosno njegovim principima koji su moralni. Ovi zakoni uma se razlikuju od vanjskih i tehničkih pravila i propisa koji uvijek zapovijedaju samo uvjetno – nešto je dopušteno, a nešto nedopušteno, ali ipak neki od njih mogu biti moralno nužni, bezuvjetni. Iz ovih zakona za slobodu proizlazi pojam dužnosti.

Um se ne obazire na to da li ova djelatnost iz dužnosti proizvodi subjektivno ugodu ili neugodu jer one su samo subjektivni učinak i ne tiču se samog razloga praktičkog zakona – sud uma je neovisan o tome.

Također, prisila javnog zakona je postavljena na legitimnosti zakonodavca kao personifikaciji uma, jer samo kao takav on predstavlja opću volju; ovaj univerzalizam je načelo subjektivne volje i prihvaća se automatski.

Pod pretpostavkom prenosivog kauzaliteta, za razliku od toga, javni i moralni zakon preuzimaju na sebe djelovanje jer imaju objektivno postojanje. Njihov kauzalitet nema prisilno djelovanje, on je zasnovan na interiorizaciji koja je subjektivna. Samo ono što se ne može interiorizirati, što nije subjektivno prihvaćeno, ima karakter prisile. Mora se pretpostaviti jedinstvo

u interiorizaciji jer je interiorizacija subjektivni odnos prema univerzalnosti uma koja se objedinila u zakonu. Interiorizacija čuva subjektivnost slobode, ono što ne može prihvatiti subjektivni um treba odbaciti. Metoda prenosivog kauzaliteta ima smisla samo uz fenomen interiorizacije, inače um zapada u metafiziku. Kod Kanta, subjektivnost slobode je prepuštena slobodnom izboru koji se ne zasniva na postavci uma, koji dakle nije nužan.

Kantovi zakoni su fakti uma, oni su rezultat transcendentale dedukcije koja ih istovremeno ograničava. Oni ne uključuju interiorizaciju, oni su prisilni samim faktom postojanja. Subjektivna sloboda više ne odlučuje, ona je podložna bez obzira na sadržaj zakona ili načela. Interiorizacija je, naprotiv, sjedinjenje slobodne volje sa sadržajem zakona – zakon nije više samo formalan.

Pitanje je može li se univerzalizacija subjektivnog (moralnog) uma izvršiti transcendentnom dedukcijom, može li se nužnost općeg zakona dokazati tom dedukcijom?

Da bi načela praktičkog uma bila univerzalno prihvaćena i nužna, morala bi biti prihvaćena i potvrđena od svih osoba. Samo tako dobivaju objektivno postojanje i realnost. Dakle, moraju drugi prihvatiti i potvrditi maksimu moje volje kao opću. (To je negativan princip na kojem počiva kategorički imperativ.) Sloboda je negativno određena jer je ograničena slobodom drugih. Ne radi se samo o negativnom određenju slobode iz unutarnjeg razloga nego i o vanjskom zakonu koji određuje slobodu. „Pravo je, dakle, skup uvjeta pod kojima se hotnja jednoga po nekom općem zakonu slobode može sjediniti s hotnjom drugoga.“ (Kant 1967: 32).

Pozitivno određena sloboda ostvaruje se kao sloboda drugih ljudi. Subjektivnost slobodnog uma potvrđena je tek slobodom drugih – drugi je pozitivna sloboda, prenesena sloboda na drugog.

To nije moguće ukoliko svaki subjekt pojedinačno postavlja svoje maksime kao univerzalne. One su samo kvalificirane za univerzalnost; bez prihvaćanja od drugih ta univerzalnost se ne može objektivno potvrditi. Ti drugi nisu samo pojedinačni drugi, to je Drugi kao pojam, kao načelo koje mora vrijediti za sve. Drugi kao načelo također ne konstituira subjektivnu svijest u njenoj univerzalnosti, on je samo regulativan za svaku slobodnu volju koja mora biti uskladiva sa svakom drugom. Drugi je nužan uvjet univerzalizacije subjektivnog uma, ali se do njega ne dolazi transcendentnom dedukcijom. Kod Kanta je univerzalnost postavka subjektivnog uma, subjektivne slobode. Do nje se ne dolazi preko Drugog koji bi je potvrđivao jer je Drugi samo negativni princip. Međutim, univerzalnost uma je moguća na nužan način tek potvrdom Drugog – svi drugi trebaju to potvrditi i prihvatiti. To se ne postiže transcendentnom metodom, nego prenošenjem kauzaliteta subjektivnog uma na Drugog. Taj Drugi preuzima na sebe kauzalitet prema svim osobama, ali ih ne konstituira;

Drugi je nužna norma, načelo konstituirano na pozitivan način, različito od transcendentalne metode. Drugi postoji zbiljski kao drugi ljudi koji moraju prihvatiti subjektivnost uma kao svoju realnost i djelovati u skladu s njegovim maksimama. Kantu ovo posredovanje nije potrebno jer je univerzalnost uma postavka uma. Ali, ako se želi osigurati njegovo opće važenje, ako je opći zakon, onda on treba dobiti utemeljenje od svih drugih koji po tom zakonu djeluju. Normativna etika se treba legitimirati na drugačiji i sigurniji način, njeni pojmovi trebaju biti nužni. Ova nužnost se dobiva preko Drugog, koji je preuzeo na sebe kauzalitet djelovanja. Ovaj odnos subjektivnog uma prema sebi je refleksivan jer se maksime djelovanja kao opći zakon prihvaćaju tek kada se provjere u reakciji drugih prema njima – njihova univerzalnost se treba pozitivno potvrditi refleksijom. Tek tada subjektivni um može provjeriti principe svoga djelovanja. Na ovaj način um može sebe držati na uzici inače se vrti u tautologiji. Samo tako normativna etika se prevladava refleksivnom etikom.

Kant je bio svjestan ove poteškoće ali u skladu s poimanjem praktičkog uma nije mogao transcendirati pojam Drugog. Taj nedostatak on je popunio pojmom najvišeg inteligentnog bića koje um postavlja sebi kao načelo djelovanja. To nije ni drugo biće za sebe niti krajnji uzrok svega, nego norma djelovanja: svaki subjekt ga mora imati u svom subjektivnom umu kao normu djelovanja, kao dokaz njegovih maksima. Najviše inteligentno biće je transcendentalno biće koje Kant postavlja kao jedini oblik institucionalizacije moralnog uma. Ni u jednom drugom obliku ta institucionalizacija nije moguća, ni kao biće za sebe ni kao uzrok svega. Institucionalizira se samo norma kao zamišljeno načelo djelovanja. Moralni um se ne može institucionalizirati u obliku nekog vanjskog zakona, u obliku nekog javnog autoriteta, kao nužnom prisilnom snagom. To bi bio teror i Kant je toga svjestan. Radi toga je javnu sferu zakona odvojio od moralnog uma. Drugi kao najviše inteligentno biće, kao načelo, nije drugi u svjetovnom smislu.

To najviše inteligentno biće nije biće po sebi ili krajnji uzrok koji konstituira umnost, nije transcendentno biće. Umna moralna djelatnost ga slijedi jer ga um može zamisliti kao načelo. Um ga ne može spoznati ni kao biće ni kao krajnji uzrok jer je to nespoznatljivo – spoznatljive su samo pojave. Um ga zamišlja i slijedi. Moral direktno vodi moralnoj religiji. Religija nije pozitivno ostvarenje uma kao njegov gubitak, kao negacija. Moralni um se pronalazi u njoj kao instituciji najvišeg inteligibilnog bića. Um se ne vraća sebi tako što negira to svoje postojanje, kao negacija negacije, nego se pronalazi u njoj i podređuje joj vođenje praktičkog života. Uvijek se radi o subjektivnom umu koji se nalazi u univerzalizaciji; najviše inteligentno biće je univerzalizacija subjektivnog uma.

Međutim, Drugi kao nužan pojam prenosivog kauzaliteta mora postojati kao realan drugi, kao objektivno biće s inteligencijom. Taj drugi je reakcija, ili se mora zamisliti kao reakcija, na prirodne intencije čovjeka, bez obzira na to da li su to one životne, društvene ili osobne (pojmovne). Drugi prihvaća ili odbija te intencije. Ako ih prihvati i ako one postanu univerzalne, ako preuzmu na sebe kauzalitet, Drugi postaje normativan za sve. Ova univerzalnost se ostvaruje refleksijom kauzaliteta i prihvaćanjem maksima djelovanja kao normi – normativna etika dobiva refleksivnu formu da bi bila praktička.

Zašto Kant ne dozvoljava nikakvog institucionaliziranog zakonodavca izvan uma?

U tom slučaju svrha institucionalizacije bila bi stvaranje nekog izvanjskog autoriteta koji bi procjenjivao i provjeravao moralno držanje. To bi bila neka moralna policija – inkvizicija ili svjetovna vlast, koja bi morala koristiti represivne metode za utvrđivanje pravovjernosti moralnom zakonu. Kant je toga bio svjestan, a imao je ispred sebe iskustvo Francuske revolucije koja je kulminirala u teroru. Zbog toga je postavio samo vrhovno inteligentno biće (Boga) koje je zakonodavac, ali samo načelno, normativno, kako bi bilo subjektivna vodilja praktičkog života i jedina njegova „kontrola“. Ova „kontrola“ je ustvari samokontrola, refleksija, odnos subjekta prema sebi, umom propitvana njegova djelatnost.

Načela sistema uma Kant nalazi i dokazuje u prirodi i u čovjekovom umu podjednako. U prirodi je to svršnost i hijerarhija raznovrsnosti po općenitosti, sve do ljudskog uma koji je na vrhu tog sistema. U moralnoj djelatnosti koja slijedi načela uma, koja um sam sebi postavlja, to je najviše inteligentno biće (Bog) unutar čije inteligencije je smješten i moralni um.

Izuzev ove institucionalizacije u načelu najvišeg inteligentnog bića, nikakva druga institucionalizacija načela uma nije moguća, pogotovo ne u povijesnom vremenu.

Kako je onda moguće da se pojavi zlo u povijesti ako je ono samo subjektivna maksima djelovanja? Kako je moguće da pojedinac nametne zlo kao objektivnu formu povijesti?

Povijest je povijest zla u većoj mjeri nego dobra. S vremena na vrijeme zlo dobiva postojanu formu i određuje sva povijesna zbivanja. Ova institucionalizacija zla je vidljivija nego institucionalizacija dobra jer ostavlja teške posljedice.

Kant je pokazao samo mogućnosti za to, nije ulazio u objektivne oblike njihovog postojanja (čudoredni oblici života samo su subjektivne pojave). On je analizirao mogućnosti u čovjeku za jedno i drugo (zlo i dobro). Um koji odlučuje o tome nema objektivnu formu postojanja izvan načela koja se objektiviraju samo u subjektivnom vođenju praktičkog života. Zlo se ipak objektivira i

institucionalizira u vremenu i dobiva objektivnu snagu. Pojedinci objektiviraju svoje sklonosti i intencije tako što ih postavljaju kao opće zakone koji moraju važiti za sve. Subjektivne intencije (frustracije, strahovi, paranoje, ludost i sl.) postavljaju se kao maksime djelovanja. To je stanje u kojem se subjektivne maksime djelovanja učine općim stanjem koje se primjenjuje na sve ljude. U tom slučaju se ne radi o transcendentnoj metodi primjene općih načela na pojedinačne slučajeve, nego o objektivnom stanju koje na sebe preuzima socijalni kauzalitet. Tada zlo nije samo osnova negativnog principa dedukcije dobra nego je pozitivno postavljeno kao princip. Svi totalitarni režimi imaju taj karakter. Pojedinaac može sve svoje intencije (inklinacije) ostvariti objektivno, pretvoriti ih u institucije. Kod Kanta to nije moguće jer su maksime djelovanja uvijek prihvaćene samo u subjektivnu svijest i u njoj opstaju. Ni dobro ni zlo se ne mogu prenositi s jedne osobe na drugu na nužan način. To je uvijek odluka subjektivnog uma. To je granica transcendentne dedukcije koja se ne može preći i preko koje se ne može objasniti i opravdati objektivno postojanje zla. Ta granica se prelazi metodom prenosivog kauzaliteta koja omogućuje prenošenje subjektivne svijesti na njeno objektivno postojanje.

Čovjek je biće koje gradi institucije, to je također njegova prirodna sklonost vezana za sklonost održavanja života i njegovog društvenog stanja, sklonosti ka društvu. Institucije su forme povijesnog, vremenitog života čovjeka. Forme čudorednosti su institucionalizirani oblici tog života – kultura, običaji, jezik, religija i sl.

Svako institucionaliziranje i odvajanje inteligencije od čovjeka kao objektivne datosti je problematično za čovjeka jer ima karakter prisile. Radi toga Kant postavlja moral kao najviše određenje čovjeka koji sa svojim zakonom, koji je uvijek subjektivan, drži pod kontrolom i pojedinačno i kolektivno ponašanje – pojedinačno vođenje života i usklađivanje slobode svakog čovjeka sa slobodom drugih javnim zakonom.

Kao što priroda ima svoju inteligenciju – zakone koji su nam skriveni, tako čovjek ima um kao inteligenciju. Čovjekova inteligencija je stvaralačka, ona svojim moćima obrađuje prirodne fenomene koje dobivamo preko osjetila, svrstava i sintetizira ih u forme i pojmove koji omogućuju spoznaju njene inteligencije. Prirodna inteligencija i čovjekova inteligencija su kompatibilne.

Kada je u pitanju vođenje života i društveno postojanje čovjeka, moralni um određuje načela koja onemogućuju sukob slobode pojedinca sa slobodom drugih ljudi. U svim svojim djelatnostima čovjek se mora pridržavati moralnog zakona i javnog ograničenja slobode da ona ne bi bila samovolja. I jedno i drugo je subjektivna odluka. Iz moralnog razloga čovjek mora poštivati javne zakone koji jedino osiguravaju javnu upotrebu slobode. Samo su javni zakoni prisilni,

ali pod uvjetom da su rezultat čovjekove univerzalnosti. Kant je vjerovao u snagu subjektivnog uma i njegovu postavku slobode.

LITERATURA

- Arent, Hana et al. (2005) *Moderno čitanje Kanta*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Hajdeger, Martin (1979) *Kant i problem metafizike sa dvostrukim saopštenjem i diskusijom između M. Heidegera i E. Cassirera*. Beograd: NIRO „Mladost“.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1983) *Jenski spisi (1801–1807)*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1987) *Fenomenologija duha*. Zagreb: „Naprijed“.
- Hegel, Georg Wilhelm Friedrich (1989) *Osnovne crte filozofije prava*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Horkheimer, Max i Theodor Adorno (1989) *Dijalektika prosvjetiteljstva: filozofijski fragmenti*. 2. izd. Sarajevo: „Veselin Masleša“ i „Svjetlost“.
- Kant, Immanuel (1967) *Metafizika čudoređa*. Sarajevo: „Veselin Masleša“.
- Kant, Immanuel (1975) *Kritika moći suđenja*. Beograd: BIGZ.
- Kant, Immanuel (1979) *Kritika praktičkog uma*. Beograd: BIGZ.
- Kant, Immanuel (1990) *Religija unutar granica čistog uma*. Beograd: BIGZ.
- Kant, Immanuel (2000) *Pravno-politički spisi*. Zagreb: „Politička kultura“.
- Kant, Immanuel (2021) *Kritika čistoga uma*. Zagreb: Jesenski i Turk.
- Komšić, Ivo (2015) *Teorija socijalne pulsacije*. Sarajevo: Sarajevo Publishing.
- Komšić, Ivo (2023) *Fenomeni socijalne pulsacije*. Sarajevo: Akademija analitica.
- Marx, Karl i Friedrich Engels (1967) *Rani radovi*. Zagreb: „Naprijed“.

Transcendental method and transferable causality

ABSTRACT

The aim of this article is to bring Kant's transcendental method into the realm of the pulsating social relation and to connect the transcendence of subjective consciousness with the phenomena of social pulsation. In this way, both transcendence and pulsation gain new dimensions: transcendence acquires reality, and pulsation gains a scientific foundation. If the transcendental method, as a method by which the categories of subjective consciousness are applied to reality, is regarded as transferable causality, then these categories acquire reality outside themselves, in the objects to which they refer. For Kant, the mind always refers only to itself, but this is a way of grounding thought scientifically, on concepts and principles that are justified a priori, independently of experience. With transferable causality, this justification is sought in the objects of thought themselves or in social relations with another person. Kant demonstrated and proved the creative power of the mind, which must be taken into account in any scientific foundation of the humanistic and social sciences. This is highly significant for constructivist social theory, which is based on the categories of social pulsation.

Keywords: receptivity, understanding, mind, transcendental method, transferable causality, intentionality, interiorization, reflection

